

Ганна Шаўчэнка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Эпоха і асоба ва ўспамінах Францішка Карпінскага «Гісторыя майго веку і людзей, з якімі я жыў»

*Гістарычныя дакументы дазваляюць нам узнавіць касцяк далёкага мінулага. Але толькі касцяк. Без плоці, без крыві, без румянцаў жыцця¹, – піша беларускі літаратуразнаўца Адам Мальдзіс у кнізе «Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі», прысвечанай творам мемуарнай літаратуры, аўтары якіх паходзілі з Беларусі або нейкім чынам былі звязаныя з ёю. Даследчык пераканаўча паказаў, што менавіта ва ўспамінах і дыярыушах, як у люстэрку, беларус можа ўбачыць больш-менш праўдзівае адлюстраванне мінулага праз індывідуальны лёс пэўнага чалавека, можа даведацца, як яго продкі думалі, як любілі і ненавідзелі... Гісторыкі падкрэслівалі значэнне мемуарнай літаратуры як *носьбіта псіхалагічнага духу эпохі* (Георгій Літвін), *помніка ідэйнага руху і грамадска-гістарычнай думкі эпохі іх стварэння, па-за якімі сама гэтая эпоха не можа быць правільна зразуметай*, мемуары таксама маюць вялікую каштоўнасць як крыніца гістарычнай памяці, *індыкатар таго ці іншага этапу развіцця гістарычнай самасвадомасці асобы* (Андрэй Тартакоўскі)². Гістарычна склалася так, што мемуарная літаратура XVIII–XIX стагоддзяў, якая ўзнікла на тэрыторыі Беларусі, пераважна іншамоўная. Але паколькі яна сфарміравалася ў нашых рэаліях, у ёй адлюстраваліся побыт і норавы беларускага народа.*

¹ А. Мальдзіс, *Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі*, Мінск, 2009, с. 6.

² Цыт. па: В. Гарбачова, *Мемуарыстыка XIX стагоддзя ў беларускай культурнай традыцыі*, “Архе. Гісторыя Беларусі XIX ст. у мемуарах” 2014, № 1–2, с. 6–9.

Адным з найцікавейшых твораў гэтай іншамоўнай мемуарнай літаратуры з'яўляюцца ўспаміны Францішка Карпінскага (1741–1825) – паэта-сентыменталіста, пісьменніка, драматурга, які нарадзіўся ва ўкраінскай вёсцы Галаскоў недалёка ад Станіславава (цяпер – Івана-Франкоўск), працаваў пры магнацкіх дварах Польшчы і Украіны, а ў пажылым узросце арандаваў фальваркі на Пружаншчыне і Гродзеншчыне. Напрыканцы жыцця Ф. Карпінскі купіў вёску Хараўшчына ў Ваўкавыскім павеце, дзе займаўся асветніцкаю працаю сярод сялянаў і сам апрацоўваў зямлю. Менавіта там пісьменнік паставіў апошнюю кропку ў сваіх успамінах, праз іх нібы развітваючыся са сваімі блізкімі і зрабіўшы гэты твор своеасаблівым заповітам для іх – заповітам праўдзівага і добрапрыстойнага жыцця.

Сціслая гісторыя напісання і выдання твора. Сярод праявінай спадчыны Ф. Карпінскага яго мемуары – найбольш яркі і значны твор, які на фоне тагачаснага літаратурнага працэсу быў незвычайна наватарскім, а нашых сучаснікаў можа зацікавіць як багатая крыніца звестак пра жыццё самога аўтара і пра эпоху, у якую ён жыў.

Ф. Карпінскі пісаў свае ўспаміны больш за дзесяць гадоў і скончыў іх за тры гады да смерці, у 1822 годзе. Але, як адзначыў польскі гісторык літаратуры Раман Калета, асноўная частка твора была напісаная аўтарам ужо ў 1805 годзе, а на працягу наступных гадоў яна падвяргалася нязначным зменам і дапаўнялася фрагментамі, якія ўжо не адыгралі вялікай ролі ў мастацкай тканіне тэксту³. Даследчык робіць такую выснову, зыходзячы са сведчання самога Ф. Карпінскага ў лісце да Францішка Ксавэрыя Дмахоўскага ад 30 мая 1805 года і з пазнакаў у рукапісе-арыгінале, які захоўваўся ў Бібліятэцы Красінскіх у Варшаве і згарэў у 1944 годзе.

У рукапісе твор меў назву «Гісторыя майго веку і людзей, з якімі я жыў». Загалавак «Успаміны» (польск. «Pamiętniki») быў дадзены пазней пры пасмяротным выданні твора. Аднак у літаратуразнаўчай крытыцы да сённяшняга дня замацаваўся менавіта першы – аўтарскі – варыянт назвы, і гэта невыпадкова: па-першае, у ім захоўваецца акцэнт на тэматычны абсяг твора, па-другое, само слова «гісторыя» ўказвае на тое, што аўтар прэтэндуе на стварэнне максімальна цэласнай, поўнай карціны жыцця – свайго і сваіх сучаснікаў. Сам Ф. Карпінскі ў тым жа лісце да Ф. К. Дмахоўскага пісаў пра тэма-

³ R. Kaleta, *Wiadomość o autografach Trembeckiego i Karpińskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, Nr 5, s. 242.

тыку «Гісторыі...» і адначасова пра яе мэту: *Гэта будзе кніга, цікавая з пункту погляду многіх здарэнняў, але адначасова цікавая з пазіцыі гісторыі Польшчы ў часе майго жыцця. Будзе шмат такіх апісанняў, якія я павінен пакінуць будучым пакаленням, зважаючы толькі на праўду*⁴.

Перш чым успаміны Ф. Карпінскага былі выдадзеныя асобнаю кнігаю, некаторыя ўрыўкі з іх публікаваліся ў манаграфічнай працы сучасніка і сябра пісьменніка кс. Антонія Карніловіча «О жыціу Franciszka Karpińskiego» (1827), а таксама ў альманаху «Зніч» (1834). І толькі ў 1844 годзе, амаль праз 20 гадоў пасля смерці Ф. Карпінскага, гэты найзначнейшы ў яго спадчыне твор выдаў з рукапісу гісторык і публіцыст Енджэй Марачэўскі⁵, які ў прадмове да кнігі трапна ахарактарызаваў значнасць і месца «Гісторыі...» ў літаратуры XIX стагоддзя:

Рэдка ў нас ствараюцца аўтабіяграфіі, або жыццяпісы славурых людзей, напісаныя імі самімі, таму выдаўцу прыемна мець перад землякамі такую заслугу, узбагаціўшы айчынную літаратуру публікацыяй аднаго такога апісання, важнага яшчэ і па той прычыне, што ў ім зблізку, так бы мовіць, падрабязна паказаны многія падзеі, людзі, характары канца мінулага стагоддзя – той эпохі, якая сваёю блізкасцю да нас, сваімі падзеямі нас вельмі хвалюе, але пра якую мы да гэтага часу так мала ведаем. Калі пэўныя рэчы паказаныя тут не так, як мы пра іх дакладна ведаем; калі меркаванні аўтара адрозніваюцца ад сфармаванай на сённяшні дзень думкі, то і ў такім выпадку, хоць гісторыя нічога з гэтага не атрымае, прынамсі мы пазнаем характар пісьменніка, які аказаў значны ўплыў на польскую славеснасць і займае ў айчынай літаратуры незвычайнае месца⁶.

Жанравае наватарства «Гісторыі...». Нягледзячы на заяўленую самім аўтарам мэту распавесці ў гэтым творы праўдзівую гісторыю сваёй эпохі, даследчыкі (Р. Собаль, М. Клімовіч, А. Карніловіч) згодныя ў тым, што гісторыя краіны і эпохі не дамінуе ва ўспамінах Ф. Карпінскага: *Галоўнаю востю аповеду пісьменнік зрабіў гісторыю свайго жыцця – “знешнюю”, якую ўтваралі разнастайныя здарэнні, сітуацыі і ўчынкі, і “ўнутраную”, якая ахоплівала сферу яго пачуццяў, рэфлексій, псіхічных станаў, фарміравання яго асобы*

⁴ Цыт. па: А. Kornilowicz, *O życiu Franciszka Karpińskiego*, Wilno 1827, s. 75.

⁵ *Pamiętniki Franciszka Karpińskiego*, z rękopisu wydał J. Moraczewski, Poznań 1844.

⁶ Тамсама (гл. «Przedmowa»).

*i rysaŭ indywiduálnasці*⁷. Таму з пункту погляду аўтабіяграфізму «Гісторыю...» называюць наватарскім творам, і лічыцца, што канцэпцыю мемуараў-аўтабіяграфіі, у якой пісьменнік паказвае фарміраванне ўласнай асобы, Ф. Карпінскі запазычыў у Ж. Ж. Русо, натхніўшыся яго аўтабіяграфічнаю кнігаю «Споведзь». Наватарства Ф. Карпінскага заключаецца таксама ў тым, што ён заўважыў важную ролю дробных, нават інтымных выпадкаў у фарміраванні чалавечай асобы⁸.

Аднак нельга адназначна сцвярджаць, што пісьменнік адсоўвае гісторыю на другі план аповеду. Так, у цэнтры апавядальнай плыні яго ўспамінаў – асоба, але гэтая асоба знаходзіцца ў канкрэтных гістарычных абставінах. Яе жыццё палкам абумоўлена знешнімі падзеямі, якія герой-апавядальнік глыбока прапускае праз сэрца. Больш за тое, галоўным прадметам аўтарскай рэфлексіі найчасцей становіцца менавіта лёс айчыны, а галоўным пафасам аповеду – патрыятычны.

З дапамогаю якіх жа сродкаў Ф. Карпінскі раскрывае духоўнае жыццё асобы ва ўзаемасувязі з гэтымі гістарычнымі абставінамі? Па-першае, аўтар імкнецца бачыць свет і чалавецтва ў ім як упарадкаваную, заўжды прадказальную і стройную сістэму, дзе ўсё ўзаемазвязана і абумоўлена непахіснымі законамі прыроды. Для Ф. Карпінскага нічога проста так не адбываецца: усё мае сваю прычыну і свой вынік. А няшчасці здараюцца менавіта таму, што чалавек парушае гэтыя натуральныя законы прыроды. Напрыклад, кароль і магнаты, ад якіх залежаў лёс Айчыны, *готовыя былі патаптаць усе законы Божыя і людскія, каб толькі дагадзіць сабе*⁹, – таму і сталі, на думку Ф. Карпінскага, прычынаю злачынстваў, разладу і заняпаду ў дзяржаве.

Па-другое, аўтар схільны адводзіць вялікую ролю ў развіцці асобы менавіта яе прыродным схільнасцям – не заўсёды добрым. У камічным (часам – цынічным) падтэксе многіх апісаных сітуацый Ф. Карпінскі нібы яшчэ больш падкрэслівае сілу «прыроды», нават яе перавагу над здаровым розумам. Так, Ф. Карпінскі ўспамінае: *...У 5 гадоў веку майго брата мой, на год старэйшы, Каятан, памёр; калі ўсе аплаквалі смерць гэтага добрага хлопца (як пра яго казалі), я адзін радаваўся,*

⁷ R. Sobol, *Franciszek Karpiński*, Warszawa 1987, s. 140.

⁸ M. Klimowicz, *Oświecenie*, Warszawa 2002, s. 407–408.

⁹ *Pamiętniki Franciszka Karpińskiego*, z przedmową Piotra Chmielowskiego, Warszawa 1808, s. 82. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

што сукенкі, якія засталіся пасля яго і лепшыя за мае, мне дасталіся, – так з дзяцінства любоў да сябе мацнейшая ў людзях за ўсё! (10) Аўтар паслядоўна паказвае, як эгаізм і пыха разбуральна ўплываюць на фармаванне асобы, на яе гарманічнае суіснаванне з іншымі людзьмі і, урэшце, на дабрабыт і лёс бліжніх.

Па-трэцяе, аўтар выбірае для сваіх назіранняў і апісанняў моманты найглыбейшых перажыванняў асобы – моманты, у якіх і выяўляецца ўся яе сутнасць, раскрываюцца нават тыя куточкі душы, якія заўжды схаваныя ад іншых людзей. Напрыклад, адзін з галоўных паказальнікаў высакароднасці, як даводзіць у сваім апаведзе Ф. Карпінскі, – паводзіны чалавека ва ўмовах дзяржаўнай барацьбы за незалежнасць. Менавіта тут раскрываюцца сапраўдныя намеры сэрцаў, выяўляюцца дабро і зло, здрадніцтва і самаахвярнасць.

І сапраўды, тыя сацыяльна-гістарычныя і культурныя абставіны, у якіх жыў Ф. Карпінскі і якія сталі прадметам яго мастацкага асэнсавання, – надзвычай багаты матэрыял для такога шматаспектнага выяўлення жыцця асобы (сваёй і іншых людзей).

Найважнейшыя праблемна-тэматычныя аспекты ўспамінаў. Згадаем, што сам аўтар «Гісторыі...» жыў ва ўнікальную эпоху: нарадзіўся яшчэ ў час існавання Рэчы Паспалітай, на гады яго маладосці прыпала Барская канфедэрацыя, на яго вачах адбываліся падзелы Рэчы Паспалітай і страта незалежнасці... Гэта дзяржаўная катастрофа не пакідала абыякавым нікога, хто стаў яе сведкам. І мы не знойдзем ніводнага літаратара таго часу, творчасць якога не ўвабрала б у сябе гэтую няпростую рэчаіснасць – калі не ў прамым яе адлюстраванні, то хаця б у алегарычным.

Ф. Карпінскі не быў актыўным удзельнікам многіх грамадска-палітычных падзей, якія апісваў. З'яўляючыся дробным шляхцічам і не маючы непасрэднага асабістага ўплыву на дзяржаўныя рашэнні, ён часцей адводзіў сабе ролю назіральніка або стараўся апасродкавана ўздзейнічаць на людзей, ад якіх залежаў лёс айчыны. Часам пісьменнік свядома ўхіляўся ад некаторых значных сацыяльна-палітычных акцый. Напрыклад, сваю пасіўнасць у час Барскай канфедэрацыі Ф. Карпінскі тлумачыў тым, што бачыў хлуслівасць лозунгаў, пад якімі яна ажыццяўлялася, крывадушнасць яе кіраўнікоў і разлад сярод саміх канфедэратаў, хоць на самым пачатку ўзрадаваўся, што *народ пачуў крыўды і прыніжэнне сваё* (39). Дзеля свайго апраўдання Ф. Карпінскі прызнаецца: *...Я збіраўся далучыцца да іх і ўжо цалкам падрыхтаваўся да гэтага, але, бачачы сярод іх найбольшае свавольства, п'янства і рабункі, зусім выкінуў гэтую думку з галавы; касцёл,*

які яны дабравольна спалілі, – яны, якія за веру (так у сваіх універсалах абвяшчалі) біцца выйшлі, найбольш мяне прасвятліў, што ім дакладна не было справы да веры (40).

У іншым выпадку, распавядаючы пра сейм 3 мая, Ф. Карпінскі падкрэслівае свой скрыты ўдзел у ім, бо *з-за сапсаванасці ўсяго ў айчыне ўбогаму нельга было абмяркоўваць гэта і публічна пра гэта выказвацца (105)*. Таму аўтар дзеліцца з чытачамі сваімі спосабамі ўздзеяння на магнатаў, а менавіта ананімнымі лістамі да паслоў сейма, у якіх прыводзіў аргументы на карысць спадчыннай манархіі.

Аднак найбольшую ролю герой успамінаў адыграў у іншай сферы грамадскага жыцця той эпохі, а менавіта ў сферы духоўнай культуры і выхавання. Напачатку гэта было выхаванне дзяцей пры магнацкіх дварах, затым, на схіле веку самога Ф. Карпінскага – выхаваўча-асветніцкая праца сярод сялянаў у арандаванай (а затым – набытай) ім вёсцы.

Распавядаючы пра сваё «гувернёрства» і настаўніцтва, пісьменнік вельмі каларытна апісвае норавы і побыт тагачасных жыхароў Украіны, Польшчы і Беларусі; пры гэтым ён закранае жыццё розных слаёў насельніцтва і пакідае яскравыя партрэты вядомых грамадска-палітычных і культурных дзеячаў.

У сваіх развагах пра фарміраванне чалавечай асобы, пра спосабы выхавання, карані добра і зла ў чалавеку Ф. Карпінскі паўстае як прыхільнік ідэй Асветніцтва і ў яго рэчышчы праяўляе сябе як выбітны сентыменталіст. Ён неаднаразова падкрэслівае: калі чалавека з маленства не скіроўваць на шлях добразычлівасці і чалавекалюбства, то з часам нават дробныя дзіцячыя свавольствы вырастаюць у разбой і вядуць да згубы. Яшчэ ў маленстве ўражаны пакараннем разбойніка Баюрака, Ф. Карпінскі пачуў ад бацькі такія словы:

Дзіця маё, Баюрак напэўна пачаў з крадзежы дробных рэчаў і, можа, так, як ты, у дзяцінстве ножык у каго-небудзь украў, а паколькі на яго за гэта не насварыліся, ён прыступіў да большых рэчаў; людзі ж звычайна ў сваіх дамах сперагуцца злодзея, таму ён бачыў, што гэтым шляхам, жывучы сярод бедных, не так лёгка разбагацець, і пусціўся ў разбой, які хутчэй абагаціць можа; дзіця маё! кожнае зло – нібы малая гадзіна, у якой яд з часам выклікае смерць (15).

Бацькава навука для малога Францішка часам была суроваю і бескампраміснаю, але на працягу ўсяго твора пісьменнік згадвае пра яе з вялікаю ўдзячнасцю, цеплынёю і лічыць, што менавіта яна захавала яго ад шматлікіх памылак у жыцці. Нават пасля смерці бацькі пісь-

меннік ідэалізуе яго ў сваіх успамінах. Падчас згрызотаў сумлення за ўзяты хабар ён са шкадаваннем піша: *Я горка ўспомніў яго апошнія словы перад смерцю: “Францішак няхай ідзе праўдаю ў свеце”; якая ж гэтая праўда, падумаў я, падманам загубіць гэтага нявіннага праціўніка...* (16).

Пасля таго перажывання герой успамінаў неаднаразова падкрэсліваў, што ў сваіх учынках стаў кіравацца толькі праўдаю, хоць яна прыводзіла яго да няміласці магнатаў, да стратаў і расчараванняў. Служачы сакратаром палітычных інтарэсаў у князя Чартарыйскага і маючы з ім ужо амаль сяброўскія стасункі (у тым ліку за адрасаваныя князю вершы), Ф. Карпінскі аднойчы рэзка «ўпаў» у яго вачах з-за ўласнага станойчага меркавання аб прамове караля:

Князь адварнуўся, а фаварыт князя, сакратар Скаўронскі, прыбег да мяне і кажа: “Бойся Бога, князь і ўсе мы ўжо гэтую прамову ганілі, а ты яе хваліш?” Я адказаў яму, што люблю гаварыць тое, што думаю. Гэтае здарэнне ахаладзіла да мяне князя, які ўжо не адносіўся да мяне так даверліва, як раней, і ўсе таксама мяне пакінулі, ледзьве хто слова са мною загаварыць хацеў. Так я ў душы шкадаваў князя, што ён, ва ўсіх адносінах дабрадзейны, усё ж любіў, каб яму ліслівілі, і не шкадаваў сябе, што хоць і праўдаю ідучы па свеце, як мяне канаючы бацька перасцерагаў, не палепшыў свайго лёсу, але прынамсі не парушыў свайго ўнутранага спакою (88–89).

Абавязковым складнікам добрага выхавання Ф. Карпінскі лічыў рэлігійнасць і фарміраванне ў чалавеку пашаны да ўсяго, што звязана з вераю і служэннем Богу. Нездарма сам герой успамінаў у дзяцінстве атрымаў ад бацькі публічную аплявуху ў касцёле за балбатанне і смех. Праўда, часам шчырая вера даводзіла сентыментальнае дзіцячае ўяўленне да камічных і радыкальных выпадкаў, напрыклад, да бяссонных начэй з-за страху ўбачыць душу памерлага сябра, з якім яшчэ пры жыцці таго дамовіліся: хто памрэ першым, пасля смерці павінен паказацца другому і распавесці, як яму на тым свеце жывецца (дадамо, што гэтая прысяга была заключаная ў касцёле дый запісаная на картцы, пакладзенай пад абрус алтара); да рашучага «пустэльніцтва» і дзіцячага «мучаніцтва» за веру. Аднак, як гэтая ўласціва стылю Ф. Карпінскага, кожная такая гісторыя заканчваецца даволі прадказальна, з характэрным дыдактычна-маральным павучаннем, як у выпадку з памерлым сябрам: толькі калі хлопец выспяваўся і прыняў Камунію, змог спаць спакойна – *так паслужлівая і малым дзецям рэлігія спакойнымі і шчаслівымі іх чыніць* (17). Кс. Антоній Карніловіч, сучаснік і сябар пісьменніка, аўтар кнігі «О жыціу Franciszka Карпіі-

skiego», распавёў пра яго дзяцінства і падкрэсліў: *Мацнейшаю за ўсё здавалася ў ім прывязанасць да рэлігіі...*¹⁰. У старасці ж пісьменнік прызнаваўся кс. Карніловічу: калі б не рэлігія, даўно ўжо пазбавіў бы сябе жыцця з-за чорнай меланхоліі, якая надзвычайным чынам мучыла яго¹¹.

Адразу ж, як устане, узяўшы ў рукі гітару, ён спяваў песеньку, што сам жа і склаў: “Kiedy ranne wstają zorze”, – пісаў А. Карніловіч. – Трэба аддаць справядлівасць, што ён не толькі іменем быў католік, але і на самай справе. Сам мне казаў, што чытаў творы Вальтэра і Русо, але нішто не пахіснула грунтоўнасці яго веры, бо тое, што павінна было б нанесці ёй найбольшы ўдар, паходзіла не інакш як з сапсаванасці сэрца і скажэння розуму грубымі перабольшаннямі. Прызнаваўся таксама, што не раз быў уцягваемы ў таемныя таварыствы, але тым, хто яго да гэтага намаўляў, заўсёды адказваў так: “Я ўжо не заўважаю нічога добрага ў тым, што імкнуча хаваць у змроку і што маёй рэлігіяй асуджаецца”¹².

У «Гісторыі...» Ф. Карпінскі прыводзіць некалькі прыкладаў забабоннасці сярод вясковых людзей, але ў такіх аповедах заўсёды гучыць нотка паблажлівасці да іх і часам нават гумару. Асветніцкі светапогляд пісьменніка выразна выяўляецца, напрыклад, у тым, як ён успрымае сляпую веру сялян у мясцовае паданне, дзе каралася чалавечая лягота: *Я не смяяўся з памылковай высновы гэтае байкі, бо яна мела такую карысную мэту* (69). Больш за тое, нягледзячы на забабоннасць, ад якой ніхто не мог адвучыць сялянаў з глыбінкі, Ф. Карпінскі з большаю прыхільнасцю, разуменнем і спачуваннем ставіўся да гэтага «ляснога людзю», чым да «цывілізаванага» варшаўскага насельніцтва.

Пісьменнік з прыкрасцю заўважае (хоць і не гаворыць пра гэта прама), што чым больш чалавеку даступныя багацці і пасады, тым менш у ім цноты і чуласці. Адною з найважнейшых ліній апаведу з’яўляецца даследаванне аўтарам таго, у чым карані зла, якое так шырока запанавала ў яго няшчаснай айчыне. Наўмысна гэта зроблена ці не, аднак у сваім даследаванні Ф. Карпінскі паслядоўна абавіраецца на дзве найважнейшыя хрысціянскія заповедзі любові. Упершыню, яшчэ дзіцём убачыўшы «вялікі свет» падчас пахавання Юзафа Патоцкага, герой успамінаў быў уражаны тым, як моцна людзі абражаюць Бога ў гэтым свеце: дзеля паказухі «выбраныя рыцары» з разгону заязджалі на ко-

¹⁰ А. Kornilowicz, *O życiu Franciszka Karpińskiego*, s. 7.

¹¹ Тамсама, s. 57.

¹² Тамсама, s. 61.

нях у сярэдзіну касцёла да катафалка, каб такім чынам, ламаючы на хаду коп'і і шпагі, ушанаваць памерлага гетмана, дзеля якога з *дому Божага стайню зрабілі* (13).

Аднак напоўніцу «вялікі свет» перад Францішкам адкрыўся тады, калі ён пачаў зарабляць сабе на хлеб службаю пры магнацкіх дварах. Письменнік перакананы, што вялікая віна за пашырэнне зла ляжыць на самім каралю, якога *кожны паводле свайго інтарэсу перацягваў на той бок, які хацеў*, бо і сам кароль *любіў лісліўцаў і абагачаў іх, у той час як чалавек справядлівы, ва ўбостве на яго вачах ходзячы, дарэмна падтрымкі спадзяваўся* (81). Але нашмат горшымі за караля, распускае жыццё якога сапсавала Варшаву, выглядалі магнаты, бо з-за сваёй пыхі яны гатовыя былі патаптаць усе законы Божыя і чалавечыя. Зайздрасць да ўлады караля, забойствы, клятварушэнне, раскраванне грамадскага добра, гвалтоўнае забіранне маёмасці ў слабейшага, насілле і здрады, пагарда да шляхты і сялянаў – гэта далёка не поўны пералік усяго, з чым давялося сутыкнуцца аўтару ўспамінаў у «вялікім свеце». У мемуарнай літаратуры XVIII–XIX стагоддзяў увогуле ёсць вельмі шмат прыкладаў жорсткасці і злачыстваў магнатаў, аднак Ф. Карпінскі на працягу ўсяго твора неаднаразова паўтарае, што яны і прывялі айчыну да заняпаду. І гэта не дзіва, калі беспакаранымі заставаліся нават такія ўчынкі:

Славіўся ў нас на Русі жорскасцю сваёю Мікалай Патоцкі, стараста канёўскі, які да 40 чалавек сваёю рукою пазабіваў. У Польшчы стараста кнышынскі, Чапскі, такі быў жорсткі, што тых, каго не любіў або вінаватымі лічыў, усадзіў у бочку, набітую вялікімі цвікамі, і такія бочки дзеля сваёй забавы перад сабою каціць загадаў... У Літве Радзівіл, харунжы літоўскі, які жыў у Белаі, любіў слухаць, як у падзямеллях стагналі тые, хто нібыта быў яго вінаватым, ён называў іх сваімі найлепшымі спевакамі (62).

Нягледзячы на такія жорсткасці, некаторыя з магнатаў лічылі сябе вельмі пабожнымі католікамі. Ф. Карпінскі неаднаразова завастрае ўвагу на двудушнасці ў веры некаторых «вялікіх» гэтага свету – на такім фоне сляпая вера сялянаў у містычныя з'явы і мясцовыя паданні не здаецца ўжо такою заганняю. Напрыклад, слаўны Патоцкі рэгулярна спавадаўся і нават распачаў мураваць касцёл для ксяндзоў місіянераў, раницаю і вечарам хадзіў у святыню на малітву, «нядбайных» манахаў павучаў, а сам у сябе трымаў для распусты некалькі дзяўчат, раницаю будзіў іх на Ружанец, а калі якая-небудзь з іх у часе малітвы смяялася, караў цыбуком па плячах, каб Бога не абражала (75).

Пыха, распуста і крывадушнасць багатых слаёў насельніцтва, на думку Ф. Карпінскага, і схілілі ўладароў суседніх краінаў да падзелаў Рэчы Паспалітай. Заўважым, аўтар не шукае прычынаў дзяржаўнай катастрофы ў знешняй агрэсіі: *Марыя Тэрэза, аўстрыйская імператрыца, пэўны час не хацела прыступіць да падзелаў Польшчы, бачачы яўную несправядлівасць у прыўлашчванні сабе без ніякага права чужой рэчы толькі таму, што гэты чужы слабы. Але менавіта ў той час дзікі ўчынак тагачаснага кіеўскага ваяводы Патоцкага і яе да падзелаў схіліў...* (61). З такой жа павагаю пісьменнік гаворыць пра імператара Франца Іосіфа I, пра Кацярыну II.

Па прычыне *дрэнных хатніх прыкладаў* і сам Ф. Карпінскі лічыў сапраўднаю мукаю і марным высілкам сваю працу па выхаванні і адукацыі магнацкіх дзяцей, хоць як мог стараўся прывіваць сваім выхаванцам пачуццё справядлівасці і спачування.

Куды больш удзячнасці герой успамінаў адчуваў з боку бедных сялянаў, для якіх нават распрацоўваў своеасаблівае заканадаўства і ад якіх адначасова вучыўся гаспадарыць на зямлі. У творы раз-пораз прасочваецца гэтая антыномія «злачыннага багацця» і «цнатлівай беднасці», але найбольш выразна пісьменнік падкрэслівае яе напрыканцы «Гісторыі...», калі яе герой, скаштаваўшы аднаго і другога, прыходзіць да адчайнай высновы: (...) *Пажыдаў я асесці ў лесе, дзе, парабіўшы каля дома свайго моцныя агароджы, ставаўся ад ваўкоў і мядзведзяў; якім жа чынам можна адгарадзіцца ад дрэннага чалавека, жывучы ў горадзе, каб той не напаў на мяне?* (147). Праца на ўласным кавалку зямлі, кавалак хлеба, зароблены сваімі рукамі, і чалавечыя, шчырыя адносіны да бліжняга – вось тэма каштоўнасці, з якімі герой аповеду выйшаў у вандроўку па «вялікім» свеце і якія змог рэалізаваць толькі напрыканцы жыцця ледзь не ў глухім лесе... Але дзякуючы такому складанаму «падарожжы» гэтыя каштоўнасці набылі яшчэ большую вартасць у вачах самога «падарожніка».

Такім чынам, «Гісторыя майго веку і людзей, з якімі я жыў», напісаная Ф. Карпінскім, стала адметнаю з'яваю мемуарнай літаратуры пачатку XIX стагоддзя: захоўваючы асноўныя жанравыя прыкметы мемуарнага твора, пісьменнік-сентыменталіст напоўніў яго глыбокім асабістым зместам; у віры апісаных падзей ён даследаваў галоўныя прычыны зла ў сваёй айчыне і карані цноты, дабрны, спачування. У сённяшнім свеце, дзе працягваюць разбурацца найважнейшыя духоўныя каштоўнасці, гэтыя ўспаміны праچытваюцца як сур'ёзная перасцярога перад чарговымі чалавечымі катастрофамі... І ўсё ж як часта гісторыя паказвала, што «малы» свет аказваўся нашмат мацней-

шым за «вялікі», а шчырая вера, любоў і праўда знаходзілі прытулак і абарону ў людзях пакорлівых і працавітых. І колькі б людзі ні сцвярджалі, што гэтыя паняцці становяцца ўсё больш адноснымі, жыццё так ці інакш змушае нас знайсці адну-адзіную веру, любоў і праўду.

ЛІТАРАТУРА

- Гарбачова В., *Мемуарыстыка XIX стагоддзя ў беларускай культурнай традыцыі*, “Arche. Гісторыя Беларусі XIX ст. у мемуарах” 2014, № 1–2.
- Мальдзіс А., *Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі*, Мінск 2009.
- Kaleta R., *Wiadomość o autografach Trembeckiego i Karpińskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, Nr 5.
- Klimowicz M., *Oświecenie*, Warszawa 2002.
- Korniłowicz A., *O życiu Franciszka Karpińskiego*, Wilno 1827.
- Pamiętniki Franciszka Karpińskiego*, z przedmową Piotra Chmielowskiego, Warszawa 1808.
- Pamiętniki Franciszka Karpińskiego*, z rękopisu wydał J. Oraczewski, Poznań 1844.
- Sobol R., *Franciszek Karpiński*, Warszawa 1987.

STRESZCZENIE

EPOKA I JEDNOSTKA WE WSPOMNIENIACH FRANCISZKA KARPIŃSKIEGO
„HISTORIA MOJEGO WIEKU I LUDZI, Z KTÓRYMI ŻYŁEM”

Artykuł został poświęcony pamiętnikom „Historia mojego wieku i ludzi, z którymi żyłem” Franciszka Karpińskiego (1741–1825), polskiego pisarza, poety i dramaturga. Omówiono w nim historię pisania i wydania utworu, zbadano nowatorski charakter gatunku wyrażający się w sposobach odzwierciedlania życia człowieka w określonych warunkach historycznych, przeanalizowano tematykę i problematykę pamiętników, zwrócono również uwagę na oświeceniowo-sentymentalne cechy stylu pisarza.

Słowa kluczowe: Franciszek Karpiński, pamiętniki, historia, autobiografia, Oświecenie, sentymentalizm.

SUMMARY

AN EPOCH AND AN INDIVIDUAL IN FRANTSISHEK KARPINSKY'S MEMOIRS
“THE HISTORY OF MY CENTURY AND PEOPLE WHO I LIVED WITH”

The article is devoted to the memoirs “The history of my century and people who I lived with” by Frantsishek Karpinsky (1741–1825) – Polish writer, poet and

playwright. The author of the article examines the process of writing and publishing the work, studies its genre innovation in the methods of describing a person's spiritual life in real historic circumstances, analyzes the subjects and problems of memories. The attention is also paid to peculiarities of the writer's style connected with the Age of Enlightenment.

Key words: Frantsishak Karpinsky, memoirs, history, autobiography, Age of Enlightenment, sentimentalism.